

SNOVANJA

Kranj, 7. februarja 1978 — št. 1., l. XII.

2. stran: dr. France Bernik

Beseda o Prešernu in Jenku

4. stran: Andrej Kokot,
tajnik Slovenske prosvetne zveze
v Celovcu

Misli ob našem jubileju

6. stran: Než Slapar
Politična pesem

7. stran: dr. Cene Avguštin
Scenografija Saše Kumpa

8. stran: Majda Žontar
Pregled razvoja
poštne prometa
na Gorenjskem
do prve svetovne vojne

12. stran: France Bratkovič
Zapiski
z dijaškega stojišča

15. stran: Črtomir Zorec
Prešeren — popotnik

Ilka Odlok
Vašte iz Romana
o Prešernu

Februar 1849

Trpel je tiho, kakor more trpeti le velik človek v strašnem boju z neizprosni silami narave. Že štirinajst dni je ležal nepremično kakor živ mrlič. Koža

mu je bila zelenkastorumena. Tudi njegove lepe oči so postajale rumene. Trebuh in noge je imel že strašno otekle. Morali so ga z rjuho vred privzdigovati, ker mu je bil hrbet zaradi ležanja ves vnet.

Katra je morala najeti močno služkinjo, da ji je pomagala v postrežbi. Ko je prišel na obisk stric Boštjan — Jakob Prešeren — iz Vrbe in z ostrimi očmi ter prisrčnim rodbinskim čutom pravega Prešerna presodil vso sorodnikovo stisko, se je sam ponudil, da ostane pri njem. Bil je majhen, čokat mož, bel in rdeč v obraz in prijazen.

Prešeren ga je bil vesel. Strica Boštjana je imel že od nekdaj rad. Znal je lepo pripovedovati vesele in žalostne dogodke iz mladih dni. France ga je tiho poslušal in obujal lastne spomine iz prvih detinskih let, ko je doma v Vrbi preživljal najsrečnejše dni svojega življenja. Mnogo je govoril starec tudi o svojem sinu Janezu Prešernu, ki je bil notar v Radovljici. Oče, stara gorenjska grča, ni bil s sinom nič kaj zadovoljen.

»Bolj na nemškutarsko stran se nagiblje Janez. Zdi se mi, da sem mu kar odveč, kadar ga obiščem. Kakor da bi se bal, kaj poreko njegovim nemškutarskim vinski bratci k poštenemu slovenskemu očetu „nemškega“ gospoda notarja. Hehe! Sem mu zadnjič kar naravnost povedal, da me ne bo kmalu videl.«

»Kakšen pa je zdaj?« je vprašala Katra.

»I, kakšen! Takšen, da me ne more zatajiti, če bi me tudi hotel. Moje postave je in mojega obraza. Prav tako rdeč je, le kožo ima bolj rjavo kakor jaz. Pa pleša se mu že dela vrh glave, ker ne ve, da nam je bog določil noč za spanje.«

Mnogo se je trudil dobri stric, da bi razvedril bolnika, a v Francetovem rumenem, mrtvaško upadlem obličju se ni nič več zganilo! Sicer se je bolnik vedno zavedal, a porabljal je vse sile, da je zatajeval bolečine. Nikoli ni bilo tožbe iz njegovih ust.

V noči od sedmega do osmega februarja je Prešeren posebno težko dihal. Stric Boštjan je sedel ob njegovi postelji in mu brisal pot s čela. Katra je prišla v sobo, naložila nekaj polen v peč in rekla stricu:

»Le pojdite spat, stric! To noč bom jaz čula pri Francetu. Če bo treba, pa vas pokličem.«

Starec je prikimal in vstal.

Tedaj je Prešeren odprl oči. Globoko so mu že ležale v očesnih duplinah in kalno rumene so gledale iz črnkastorumenega obraza, obrobjenega z red-

kimi, že popolnoma belimi lasmi. Med težkim sopihanjem so se bolniku utr-gale besede iz ust:

»Prosim... vzdignite — me!«

Katra je odšla v kuhinjo po dekle in še vzdramila Andreja Rudolfa, ki je ležal na slamnici v prvi sobi. Vsi so potem poprijeli za rjuho in preložili bolnika. A ni se jim nič prav posrečilo. S težkim dihanjem je bolnik sopihal:

»Saj vidim... vsi vzdigujete, kar morete... in vsi prav. Pa... jaz sem... pretežak.«

»Malo bolj vzdignite!« je rekla Katra.

Spet so poprijeli za rjuho. Pritajen vzdih se je izvil bolniku. Utihnil je in zaprl utrujene oči. Katra je pomignila stricu, naj gre spat, in starec je kar oblečen zlezal na posteljo, ki je stala v kotu. Dekle in Andrej sta tudi odšla k počitku; Katra pa je sedla na stol in se z glavo naslonila na stričevo posteljo. Kmalu se je začulo starčkovsko globoko dihanje. A tudi Katro je premagal spanec. Trdno je zaspala.

Zdajci so se Prešernove oči spet odprle. Obrnil je pogled na spečo Katro. Ožgane ustne so se mu zganile — a zaprl jih je brez glasu. Silna žeja ga je mučila, toda ni poklical sestre... Naj spi! Naj vsi spe! Izmučeni so že — zaradi mene so izmučeni... Naj spe! saj ne vedo — ne vedo, da se mi bliža... bliža se mi, čutim...

Prav. Sam hočem biti, sam z njo, zadnjo odposlanko matere narave.

Ali mi je ločitev težka? Ne, ni mi težka. Poravnal sem vse, kolikor je bilo v mojih močeh. Vse? V oporoki sem priznal otroke — več nisem mogel storiti zanje... Ali bi bilo prav, če bi se bil vdal Netkinim prošnjam in se z njo poročil? Ne, nočem biti z njo svojim ljudem nadležen. Dovolj je odločna, spretna in pridna, da se pretolče skozi življenje...

Kako se mi stiska srce!... A ne smem hropsti, ne smem! Nočem jih videti, kako bodo jokali okrog mene... Ali... ali bodo sploh jokali?... Jokala je moja ljuba mala Tinka, ko me je obiskala z materjo. Tamle pri vratih je stala, nasproti postelje, in solze so ji drsele po licih. Ubogi otrok! Ali je vedel, da me vidi poslednjikrat?...

Kako me davi!... O, mati, kmalu bom pri vas!... Če bi kričal, bi mi odleglo. Ne, ne bom kričal. Nočem jih buditi. Sam hočem biti, sam... Ali nisem bil vedno sam? Ne vedno: Čop, Smole in — Julija! Bili so v meni in jaz v njih... Tudi v Juliji Primčevi?... Rad bi vedel, ali sem bil kdaj v njenem srcu. Ali čuti zdajle, da odhajam?...

Tesno mi je. Ne morem več dihati. Nič več me ne boli...

dr.
France
Bernik

Beseda o Prešernu in Jenku

Simon Jenko 1835–1869; lavirana risba Ivane Kobilčeve iz leta 1896

Okoliščina, da odpiramo spominsko sobo Simona Jenka na večer pred obletnico Prešernovega rojstva, ni naključje. Pri tem seveda ne mislimo predvsem na nekatere bolj zunanje podobnosti med pesnikoma, npr. na dejstvo, da sta bila gorenjska rojaka, oba pravnik, čeprav Jenko študija ni dokončal, da sta zadnje, krajšo dobo svoj življenja preživela v Kranju in tu umrla, da sta oba izrazita lirika, pesnika izpovedovalca itd. Tisto, kar v resnici družijo Prešerna in Jenka je namreč visoka estetska cena njune pesniške umetnosti, poezija, ki je pri obeh rezultat prirojenih sposobnosti človeške narave in nič manj rezultat trdega, konkretnega ustvarjalnega dela. Seveda je njun duhovni svet različen. Ne samo da imamo pred seboj dve samosvoji osebnosti, pesnika sta kljub časovni bližini živela v različnih družbenih razmerah, kar ni brez pomena za vsebino in značaj njune umetnosti. Prešernovo pesniško ustvarjanje pade v čas Metternichove absolutistične vladavine, ki jo prekine marčna revolucija leta 1848, Jenko pa pesni po letu 1848, ko po nekajletnem obnovljenem absolutizmu nastopi v avstrijski monarhiji ustavnostna doba in prinese podrejenim, nedržavnim narodom, med njimi tudi Slovencem, več pravic in svoboščin.

Kadar primerjamo Prešerna in Jenka, navadno pozabljamo še na neko okoliščino, ki nikakor ni nepomembna. Prešeren stoji s svojimi Poezijami pred

nami kot formirana ustvarjalna osebnost. Danes namreč ne poznamo njegovih najzgodnejših verzovnih poskusov, zato se nam njegovo umetniško dovršeno pesništvo včasih zazdi kot čudež. Ne pomislimo pa na velikanske jezikovne težave, ki so npr. očitne pri njegovem prevodu Byronovega epa *Ma zeppa* in ki jih je moral premagovati, rta njegove izjemne, čisto realne napore, da je dosegel tisto redko dosegljivo, že kar popolno zlitje vsebine in oblike, ki mu daje priznanje našega prvega pesnika. In če je velika večina danes znanih Prešernovih pesmi nastala po tridesetem letu pesnikove starosti, je Simon Jenko v tridesetem letu že nehal pesniti. Odklonilna kritika njegove pesniške zbirke v Novicah je povzročila, da ni več nastopil v javnosti kot pesnik in da je razen redkih prigradskih verzov sploh opustil pesniško ustvarjanje. Jenkove pesmi, kakor jih poznamo danes, nam tako odkrivajo pesnika v mladostnem obdobju življenja, v fazi, ko je šele nastajala njegova človeška in umetniška identiteta.

Življenje Simona Jenka ne označujejo veliki ali presenetljivi dogodki. Rojen kmečko-proletarskim staršem leta 1835 v Podreči na Sorškem polju je pesnik preživel otroštvo deloma tukaj, deloma v Prašah pri Mavčičah. Po začetni šoli v Smledniku je osnovno šolo nadaljeval in zaključil v Kranju, kjer se je seznanil z Valentinom Mandelcem, svojim življenjskim prijateljem, in bil sošolec kasnejšega znamenitega skladatelja Davorina Jenka. Ko se je leta 1853 vrnil iz Novega mesta v Ljubljano, kjer je končal gimnazijo, je ustanovil z narodno pokončnimi sošolci literarni krožek *Vaje*. Vajejci, imenovani tako tudi po rokopisnem listu, ki so ga izdajali, so se kmalu zatem vidno uveljavili v javnosti. Fran Erjavec, Simon Jenko, Valentin Mandelc, Ivan Tušek in Valentin Zarnik so prispevali tehten delež k razvoju slovenske literature, nič manjši pa ni bil njihov prispevek k razmahu našega naravoslovja in ne nazadnje k poglobitvi politične zavesti slovenskega človeka v šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja. Omeniti velja, da se je po Jenkovem odhodu na Dunaj jeseni 1856 obnovila vajevska družba v avstrijskem glavnem mestu in da se ji je pridružil še Janez Mencinger. Po vrnitvi v domovino je Simon Jenko nekaj časa ostal v Prašah pri starših. Zlasti leta 1864 je veliko tovariševal z Mandelcem v Kranju, kjer se je ta čas zaposlil v advokatski pisarni. Od leta 1866 do poletja 1869 je opravljal pisarniško delo v Kamniku, nato se je vrnil

v Kranj in po kratki bolezni 18. oktobra istega leta umrl.

Ta bežna, hudo nepopolna življenjska skica želi posebej opozoriti na generacijo vajejcev, ki je z Jenkom na čelu in s tako izrazito težnjo po prenovitvi stvari posegla v našo literaturo, kulturo in politiko. Kljub povedanemu je ostal Jenko osamljen ne samo v osebni življenju, tudi v literarnem dogajanju časa. Doba, ki ji je kazal pot Levstik, je bila obrnjena k prozi. Jenko se je sicer odzval zahtevi časa in napisal

Na slovenskem polju.

*Prezračen bodi
slovenski polji!
Kjer mi je srce
v grobih težjih;*

*Kjer gibel je meni
in tebi, nedolgi,
Kjer huda je nepelja
in moja je želja.*

*Triglavski vrhovi
Slovenske Raje
vseh stvari dolga
se mi bližijo.*

*Se slava govornica
v strogih stenoj,
in leta nedolga
leže peči.*

*Ali mi ti je znanje,
slovenski polji!
Ker dolga me nisi
vohlo je?*

*Zeli sem premenil
skishi, obraj,
Kar napa ločila
Kraj stari čas.*

poleg krajših stvari troje psihološko realističnih novel, njegova ustvarjalna strast pa je slej ko prej veljala kritiki. In prav zaradi naravnosti v to literarno zvrst je ostal Jenko osamljen, nerazumljen in nepriznan v svojem času.

Če bi zdaj poskušali kratko označiti njegov pomen za razvoj slovenskega pesništva, ki se je odkril šele po pesnikovi smrti, bi morali reči naslednje: Simon Jenko je po Prešernu spet vrnil lirsko poezijo v območje prave umetnosti. Kljub razmeroma kratki dobi pesniškega ustvarjanja in kljub posebnim, za liriko neugodnim razmeram je dovršil, kar je začel, a ni do kraja izpeljal Levstik. Izločil je iz pesniškega sveta utilitarne, na praktičen učinek preračunane teme in s tem razbremenil liriko odvečnih stranpoti. Ob satiričnih, kar revolucionarnih idejnih izpovedih je izjemoma sicer posegel po motivih, ki niso predstavljal neposrednega nasprotja konservativni miselnosti v pomarčenskih letih. Kot davek času razumemo zlasti nekatere njegove nacionalne pesmi, čeprav tudi te navadno prestopajo ozke meje habsburškega slovenstva. Druga kakovost Jenkove romantično-realistične lirike je močno izpo-

stavljena subjektivnost. Znotraj vseh motivnih krogov je pesnikovo osebno razmerje do sveta pomaknjeno v ospredje, tako pri ljubezenskih in fleksivnih izpovedih kakor tudi pri večini nacionalnih pesmi in pri pesmih o naravi. Subjektivnost Jenkovih pesmi pa ni zgolj opozicija do brezosebenga pesnikovanja dobe, temveč znamenje globlje povezanosti s Prešernovo poezijo. Svobodna, dogmatičnega mišljenja osvobodjena osebnost Simona Jenka je bila najprimernejša, da po letu 1848 nadaljuje izročilo prave umetnosti.

Ob vsem tem se nam zastavlja vprašanje, koliko se je Jenkova lirika, naj je bila še tako izjemen, osamljen pojav, vključevala v dogajanje časa in prostora, v zgodovino. Očitno je, da Jenkova lirika ni bila angažirana v smislu zadovoljevanja najbolj izpostavljenih potreb vsakodnevnega družbenega življenja, saj je literatura v revolucijskih letih odmerjala liriki manj pomembno vlogo ali pa jo je sploh odklanjala. Ravno tako Jenkova lirika ni bila po meri estetskih in idejnih načel časa. Levstik je npr. zavrnil Jenkovo zbirko pesmi v imenu narodne samolastnosti in ji očital vzorovanje po nemški poeziji, čeprav je o Jenkovih pesmih sodil tudi bolj pritrtilno, naravnost pohvalno. Svetčeva ocena v Novicah in ocena v Slovenskem glasniku pa sta bolj ali manj prikrito odklonili Jenkove pesmi v imenu pragmatično vzgojnih meril dobe. Ocenjevalca sta s stališča mladinske književnosti vrednotila poezijo, ki je visoko prerasla svet naivne duhovne nerazvitosti. Tako je ostala Jenkova zbirka pesmi zunaj omenjenih, večidel parcialnih, da ne rečemo kratkoročnih ali enodnevnih zahtev kritike, zato tudi v tem pogledu ni bila angažirana, to je sodelujoča v sodobnem literarnem dogajanju. Jenkova zasidranost v času je bila globlja.

France Prešeren; Gabriel Justin, 1946

Njegova pesem je ujela zvezo s celovitejšim razvojem človekove zavesti v drugi polovici 19. stol., našla je stik z znanstveno mislijo, ki se je obračala k realnemu svetu stvari in pojavov, hkrati pa že umikala iz njega, kakor tudi z dogajanjem evropske literature, v katerem so se kljub prevladujoči usmeritvi v skrajni realizem kazali nastavki dekadence, impresionizma in simbolizma. Potemtakem ni presenetljivo, če je bil Jenko ena tistih redkih osebnosti naše literarne tradicije, na katere se je oprla ali je o njih vsaj pozitivno sodila slovenska moderna. In Jenko je bil v resnici kljub močnim realističnim težnjam v vsebini in obliki svojih pesmi predhodnik findsièclovske poezije, začetnik tako imenovane čiste lirike, ki so jo pesniki naše moderne razvili do nove umetniške dovršenosti.

Andrej
Kokot

Misli ob našem jubileju

Zgodovina slovenskega naroda je bogata. Kdorkoli bo listal po njenih analih, pa bo v njih našel tudi delež koroških Slovencev; še več: prav na Koroškem bo našel korenine njenega začetka.

Koroški Slovenci pa svojega deleža nismo doprinašali le v preteklosti, marveč ga doprinašamo tudi danes, ko tvorno sooblikujemo in bogatimo skupno kulturno zakladnico slovenskega naroda. Tega ne naglašamo zato, ker naš človek ne bi vedel za naš kulturni doprinos, marveč opozarjamo na to zaradi tega, ker nam odgovorni v deželi osporavajo ta naš doprinos in tudi ne ustvarjajo pogojev za naš naravni vsestranski kulturni razvoj.

Prav to pa nas obvezuje, da še bolj krepko primemo za delo in z vsemi svojimi silami upravičimo naš narodni in kulturni obstoj. Kajti vse to nam dokazuje, da je bila naša pot pravilna, in nam narekuje, da jo dosledno nadaljujemo v tej smeri.

Če to ugotovitev zapišemo ob sedemdesetletnici obstoja Slovenske prosvetne zveze, potem jo lahko povežemo tudi s ponosom, zakaj sedemdesetletij organiziranega kulturnega delovanja v danih razmerah za nas vse nekaj pomeni. Je to odraz močne zakoreninjenosti našega človeka in njegovega zaupanja v srednjo kulturno organizacijo, ki je potom svojih društev na podeželju usmerjala in širila slovensko kulturnoprosvetno dejavnost na Koroškem.

To pa nam seveda zastavlja nalogo, da tudi v prihodnje smotrno načrtujemo vse naše akcije. Prav današnji trenutek, ki nam prav nič ne daje upanja na skorajšnje izboljšanje položaja oziroma na hitro izpolnitev člena 7 državne pogodbe, nam nalaga posebno odgovornost. Saj predvsem s kulturnim delom in našimi tozadevnimi dosežki najbolj spodbijamo trditve, češ da naša narodna skupnost na svoji avtohtoni zemlji sploh ni več prisotna oziroma da se naš človek ne identificira več s svojim jezikom in svojo kulturo.

Gotovo ni slučajno, da smo skozi vsa leta nacionalistični pritisk občutili najbolj tam, kjer je bila prisotna naša kulturna dejavnost. Skoraj povsem so nam zatrli možnosti poučevanja naših otrok v materinem jeziku in celo minimalno možnost takega pouka v šoli pogojili s posebnim prijavljanjem otrok. Pri tem se starši slovenskih otrok iz leta v leto srečujejo z najrazličnejšimi oblikami prikritega in neprikritega pritiska, čigar posledica so skromne številke otrok, prijavljenih k dvojezičnemu pouku. Tako se zatiranje slovenskega jezika pričinja že pri šolski mladini, da o vprašanju otroških vrtcev

niti ne govorimo posebej. S tem je normalni razvoj materinega jezika in spoznavanje slovenske kulture za koroškega Slovenca torej močno oteženo, da sploh ne omenjamo težav, s katerimi se naš človek srečava v poznejšem poklicnem življenju, kjer njegovo priznanje pripadnosti slovenski narodni skupnosti čestokrat povzroča hude socialne probleme. V takih okoliščinah biti Slovenec in delati v slovenskih organizacijah je za slehernega pripadnika naše narodne skupnosti vsekakor pogumno dejanje.

Kljub vsem težavam pa je v naših krajih vendar živa dejavnost slovenskih prosvetnih društev, katerih funkcionarji in člani se zavedajo svoje težke in odgovorne naloge. Kdor je kulturno razgledan in seznanjen z dosežki slovenske kulture sploh, tega ne morejo ustrahovati grožnje niti ga ne more zaslepiti prepričanje, da je znanje le enega jezika pogoj za boljši razvoj — takim lažnim argumentom lahko nasede le popolnoma neosveščen in zapeljan človek.

Ravno zato pa je prva naloga Slovenske prosvetne zveze bila skozi vseh sedemdeset let njenega obstoja in bo tudi v bodoče ta, da našemu človeku približa dosežke slovenske kulture in ga bodri k sodelovanju njene rasti. Poznavanje kulturnih stvaritev našega naroda namreč krepi in razvija zdrav narodni ponos vsakega posameznika, s tem pa tudi celotne naše narodne skupnosti.

Naši narodni nasprotniki poskušajo našega človeka odvajati predvsem od sodelovanja v našem kulturnem ustvarjanju. V tem oziru je Slovenska prosvetna zveza zato še posebno potrebna organizacija, ki združuje številna prosvetna društva in posameznike ter jim pomaga pri njihovem delu. Tako je njeno delo vedno bilo in je tudi še danes v prvi vrsti narodno-obrambena značaja.

Dejavnost Slovenske prosvete zveze sega na vsa področja kulturno-prosvetnega udejstvovanja — od izobraževanja mladine in odraslih preko gojitve pevske in odrske kulture ter posredovanja slovenske leposlovne in strokovne literature pa vse tja do predstavljanja najvišjih dosežkov slovenskega naroda na področjih odrske glasbene, likovne in filmske umetnosti. V svoje članstvo lahko šteje 25 krajevnih prosvetnih društev, ki so razširjena na domala vsem dvojezičnem ozemlju Koroške. Delo osrednje kulturne organizacije zato v prvi vrsti obstaja v sodelovanju s temi društvi, ki jim s svojo pomočjo stoji ob strani v vseh njihovih težnjah in potrebah. Tudi v prihodnje bo gotovo ta skrb zavzemala prvo

mesto v njenih prizadevanjih; po možnosti jo bo še okrepila in razširila. To ni samo želja Slovenske prosvetne zveze, pač pa je to še posebej želja včlanjenih društev, ki se zavedajo, kaj pomenijo živi stiki s centralo.

Težnja po razširitvi in okrepitvi dejavnosti je razumljivo vedno prisotna. V jubilejnem letu je ta želja in tudi potreba še posebno na mestu in se bo uresničitev tozadevnih načrtov zrcalila v rezultatih prihodnjega dela. Vsaj delno pa je uspeh gotovo že viden na raznih področjih, ne nazadnje v močnem naraščanju števila prirediteljstev krajevnih prosvetnih društev, medtem ko rast naklade Koroškega koledarja in zanimanje za knjižni dar Slovenske prosvetne zveze odražata njeno prizadevanje za širjenje slovenske knjige med našim ljudstvom. Vendar pa bo prav na tem področju treba še marsikaj napraviti, kajti z napredkom tehnizacije zanimanje za branje na splošno upada, kar v naših razmerah pomeni tudi upadanje poznavanja narodne kulture in književnosti.

Reševanje tega perečega vprašanja bo treba posodobiti, se pravi najti nove, privlačnejše prijeme. Morda bi bilo za bralce bolj zanimivo neposredno srečanje z avtorjem in njegovo knjigo in bi taki živi stiki zbudili večje zanimanje za branje. Tudi knjižne razstave, povezane z literarnimi ali filmskimi večeri, so že preizkušena oblika širjenja tiskane besede. Pri tem bo vsekakor treba vključiti zlasti tudi naše domače besedne ustvarjalce, saj so nekateri na tem področju dosegli že lepe uspehe. Posebna, za naše razmere povsem nova oblika pa bi bila uvedba tekmovanj za tako imenovano bralno značko med mladino. V Sloveniji so na tem področju zabeležili edinstvene uspehe, zato bomo tudi pri nas morali najti ustrezno obliko, ki bo odgovarjala našim pogojem. S tem bomo gotovo dvignili zanimanje za branje zlasti pri mladini in tako poglobili njeno spoštovanje in ljubezen do slovenske književnosti.

Televizija je danes tisto občilo, ki večer za večerom okupira cele družine — tudi naše — in v zelo veliki meri kroji razgledanost ali nerazgledanost človeku. Koroški Slovenci smo ravno na tem področju posebno prikrajšani, saj moremo televizijski spored gledati in poslušati le v nemškem jeziku. Ker nimamo možnosti sprejemati različne televizijske sporede v slovensčini, smo prikrajšani v spoznavanju kulture matičnega naroda; z ozirom na našo materinščino pa pomeni tako stanje veliko oviro za bogatitev besednega zaklada, kar je posebno opazno pri mladini.

Zato bo morala Slovenska prosvetna zveza zlasti v jubilejnim letu zastaviti vse svoje moči, da bi koroški Slovenci v svojih domovih končno lahko sprejemali slovenski televizijski spored. Pri tem ne gre le za našo pravico, ki nam jo dajejo zakonska in druga določila; gre v prvi vrsti tudi za naravno pravico sleherne narodne skupnosti, da je udeležena na dosežkih svojega matičnega naroda. Hkrati pa bo treba nadaljevati prizadevanja v tej smeri, da bomo dobili ustrezno mesto tudi v avstrijski televiziji, ki bi morala biti na razpolago vsem narodnim skupnostim v Avstriji.

Čedalje večja in neobhodna potreba je slovenski kulturni center, v katerem bi dobile svoje prostore in možnosti delovanja vse slovenske, posebno kulturne organizacije. Slovenska prosvetna zveza bo zato vložila svoje sile, da bi v Celovcu končno začeli graditi Kulturni dom kot središče, v katerem bi se stekali naši kulturni tokovi in ki bi dajal nove spodbude rojakom na podeželju. V tej perspektivi bo treba misliti tudi na ustanovitev polpoklicnega gledališča koroških Slovencev. Izkušnje kažejo, da je zanimanje za to zvrst reproduktivne umetnosti med našim ljudstvom zelo veliko; zato je tozadevna težnja vsekakor upravičena, obstojajo pa tudi že skromne možnosti za tako delovanje. Obenem pa bo treba skrbeti, da do svojih prostorov in odrov pridejo tudi krajevna prosvetna društva, saj bo le ob normalnih možnostih dela krajevnih celic lahko rasla in se razvijala tudi kvaliteta naših centralno zasnovanih dejavnosti.

Misliti bo treba na zametek slovenske glasbene šole, v kateri bo mladina imela možnost učenja raznih instrumentov. Še več pozornosti bo treba posvetiti izobraževanju odraslih, da bomo našemu človeku v materinem jeziku približali dosežke znanosti in umetnosti. Mišljenja so poljudno-znanstvena predavanja, ki bi jih bilo treba pripraviti skupaj s slovenskim znanstvenim inštitutom, ki bi prav na tem področju lahko odigral zelo pomembno vlogo. Prav tako tudi ne sme biti zanemarjena filmska dejavnost Slovenske prosvetne zveze, ki je vsa po vojna leta skrbela, da je naš človek lahko vsaj deloma spremljal dosežke slovenske filmske umetnosti. Ravno to je oblika, ki pritegne širok krog ljudi, tudi take, ki se sicer ne zanimajo dosti za kulturno dogajanje. Naj v podkrepitev omenimo samo slovenski film »Cvetje v jeseni«, ki ga je na Koroškem videlo nekaj tisoč ljudi.

Veliko pozornost je posvečala Slovenska prosvetna zveza v zadnjih letih vzgoji mladih v likovnem oblikovanju in v ljudskem plesu. Tradicije, ki jih imata likovna kolonija v Vuzenici in folklorna kolonija v Preddvoru, bo treba nadaljevati in ob tem iskati še nove oblike, zakaj delo z mladino je dobra naložba, je jamstvo, da bo tudi mladi rod stopal po poteh naših požrtvovalnih prosvetašev.

Pri tem je pomembno tudi to, da že naši mladinci navezujejo prijateljske stike s svojimi sovrstniki v matični domovini. Živi stiki z matičnim narodom so za nas življenjsko važni. Tega se v polni meri zaveda tudi Slovenska prosvetna zveza in je tako povezavo gojila in pospeševala v vseh obdobjih svoje zgodovine, zlasti pa v letih po drugi svetovni vojni. Še danes so nam dobro v spominu prva gostovanja ljubljanske Opere in Drame, Slovenskega okteta in drugih vrhunskih ansamblov iz Slovenije, ki so z velikim uspehom gostovali v Celovcu in na našem podeželju. Najprej so se ti stiki odvijali na ravni centralnih kulturno-prosvetnih ustanov tu in onstran meje, pozneje pa so se na pobudo Slovenske prosvetne zveze razširili tudi na krajevna prosvetna društva. Naravno je, da se bodo taki stiki morali nadaljevati tudi v bodoče, pri čemer pa bo slej ko prej nujno potrebna koordinacija preko osrednje organizacije.

Ob teh kratkih razmišljanjih ob jubileju Slovenske prosvetne zveze pa bi bilo povsem zgrešeno, če bi hoteli zanikati, da naše prizadevanje nima političnega obeležja. Biti Slovenec je na Koroškem že politično vprašanje; boj za obstoj in razvoj naše narodne skupnosti — kulturno-prosvetno delo ima pri tem izredno pomembno vlogo! — je vendar političen boj. Pa naj bo kdo tozadevno kakršnega koli mnenja; realnost je taka, da prav prosvetaši

najprej občutijo politične pritiske, kakor je tudi res, da se kulturno delo čestokrat zlorablja v politične namene. V času nacifašizma so bili prav funkcionarji Slovenske prosvetne zveze in njenih društev tisti, ki so najprej občutili politično nasilje in preganjanje. In prav naši razgledani prosvetaši so najprej spoznali, da fašizem pomeni smrt; zato so bili med prvimi, ki so se uprli ter skupaj z borci matičnega naroda in zavezniškimi silami osvobodili našo domovino izpod Hitlerjevega škornja.

Žrtve koroških Slovencev so bile velike in naša dolžnost je, da teh borcev za svobodo ne pozabimo. Nasilje je strnilo slovenski narod v enotno protifašistično gibanje, zgrajeno na načelih, kot so enakopravnost in medsebojno spoštovanje.

To so tudi načela Slovenske prosvetne zveze in na teh načelih bo delovala tudi v prihodnje, ker le v tem naprednem mišljenju vidi bodočnost in vidi pogoje za obstoj slovenskega življa in slovenske kulture na Koroškem. Jubilej Slovenske prosvetne zveze pa nas obvezuje, da vsak posameznik in vsa prosvetna društva vsestransko podpirajo njena prizadevanja, da bomo skupno dosegli zastavljene cilje. Pri tem bo Slovenska prosvetna zveza upoštevala vsak konstruktivni predlog in ga sama ali ob iskrenem sodelovanju z drugimi organizacijami skušala uresničiti.

I. Cankar: Hlapci, 1969

Scena: Saša Kump

<p>NEJČ SLAPAR ©</p> <p>POLITIČNA</p>	<p>odločeno</p> <p>VOJAMO</p>	<p>odločeno</p> <p>VOJAMO</p>
<p>PESEM</p> <p>odločeno</p> <p>mo</p>	<p>odločeno</p> <p>mo</p>	<p>odločeno</p> <p>mo</p>
<p>vse v letu</p> <p>elozd</p> <p>vse v letu</p>	<p>1978</p> <p>ružaj</p> <p>1978</p>	<p>1978</p> <p>emo</p> <p>78</p>
<p>VOJAMO</p> <p>UPRAV</p> <p>ODLOČA</p>	<p>VOJAMO</p> <p>UPRAV</p> <p>ODLOČA</p>	<p>VOJAMO</p> <p>UPRAV</p> <p>ODLOČA</p>

dr.
Cene
Avguštin

Scenografija Saše Kumpa

Slikarske sposobnosti in razsežnosti Saše Kumpa so že od vsega začetka v veliki meri usmerjene v oblikovanje gledališke scene. Te scenske stvaritve pa so bile tako kot njegove v obliki samostojnih in skupinskih razstav prikazane slikarske realizacije prej abstraktno – simbolično kot realistično zasnovane. Zato so tudi po vsebinski strani dosegale in še dosegajo širok ustvarjalni razpon in niso nikoli utesnjevale dramskega teksta, temveč so ga spremljale in dopolnjevale, bile so in ostajajo v polnem pomenu besede konstruktivne. Tako se je večkrat zgodilo, da je Kumpova scena reševala dramaturško in vsebinsko pomanjkljivo uprizoritev, kar je opazila tudi gledališka kritika.

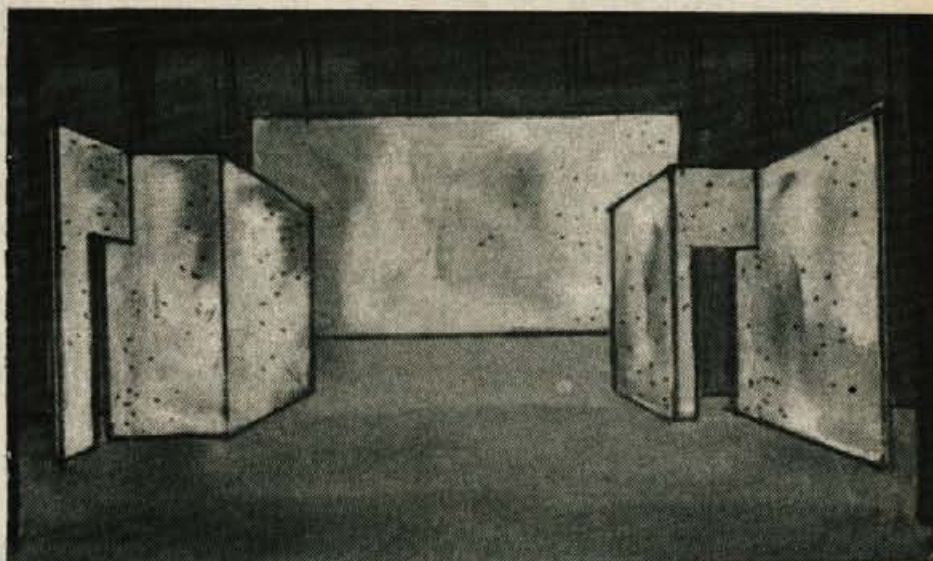
Jezik slikarjeve likovne govorice je barvno in tonsko bogat in oblikovno prečiščen, brez tistih odvečnih dekorativnih prvin, ki zamegljujejo jasnost oblikovne in vsebinske zasnove. Podoba Kumpove scene sestavljajo največkrat poenostavljeni kompozicijski elementi, oprti včasih na realistično predmetnost, drugič zopet na prvinske geometrijske forme. Tako se teža scene večkrat opre le na preiščljen tonski razpored barvnih elementov, oziroma ploskev ali teles oziroma visi na enem samem, vendar za vsebinski značaj drame pomembnem predmetu. Ta predmet se včasih prelevi v golo metalno ali leseno konstrukcijo, ki postane obenem nosilec svetlobnih in barvnih dejavnikov scene. Kumpova odmaknjenost od tradicionalne in konvencionalne scenske zasnove je že pred desetletji zapeljala kritika k izjavi: »Ne vem, ali je to scena ali rebus.« Toda s temi »rebusi«, ki silijo gledalca k aktivnemu razmišljanju in ga vsaj v domišljijem smislu napravijo za soustvarjalca scene, prav s temi »rebusi«, ki odstranjujejo z odra vse, kar ni bistveno pomembno za razumevanje dramskega teksta in ki dajejo sceni vlogo izredno aktivnega akterja v odrskem dogajanju, se je Saša Kump uvrstil v sam vrh slovenske scenografije.

Toda ne samo likovno dognana in prečiščena forma ali izredna dojemljivost za vsebinsko poglobljen izraz scenske postavitve, temveč tudi sklenjenost avtorjevih naporov pri razvoju scenografije v Prešernovem gledališču v Kranju od njegove ustvaritve naprej, postavlja Saša Kumpa na posebno mesto v mejah kranjskih in gorenjskih gledaliških prizadevanj. Tako je Saša Kump v letih po vojni ustvaril v Kranju okrog 150 gledaliških scen, okrog 100 pa še posebej na ostalem Gorenjskem in drugod. Med njimi naj navedemo Pisano Žogo Igorja Torkar-

ja, Piknik Wiliama Ingea, Stekljeni zverinjak Wiliamsa Tennesseea, Ljudi brez zemlje Johna Steinbecka, Veroniko Deseniško Otona Župančiča, Kastelko Levstika – Grūna, Andoro Maksa Frischa, Dva bregova Antona Leskovca in predvsem vrsto Cankarjevih dramskih del, kot so Hlapci, Za narodov blagor, Pohujšanje v dolini šentflorjanski, Hiša Marije pomočnice in Kralj na Betajnovi pa tudi Potrčevo trilogijo Kreflova kmetija, Lacko in Krefli ter Krefli.

Obseg likovno-ustvarjalne dejavnosti Saše Kumpa pa se posebno v zadnjih letih na zelo intenziven način

prenaša tudi na lutkovno področje, na katerem se znova z nenavadno fantazijsko močjo izpolnjena kreativnost sprošča na podoben način kot v mejah velikoodrske scenografije. Morda je čistost in enostavnost uporabe likovnih sredstev pri oblikovanju dogajanja na lutkovnem odru postala še bolj impresivna, še bolj kreativna kot v nekdanjih odrskih realizacijah. Tu ne moremo več govoriti o tako ali drugače oblikovani sceni, temveč o Kumpovi sceni, o Kumpovem stilu in kolikor se prenaša tudi na druge odre, kar o Kumpovi lutkovni šoli, tisti šoli, v kateri so vse niti igre z oblikovalci in gledalci vred spete v enovit kreativni napor.

M. Frisch: Andora, 1970

Scena: Saša Kump

Jiri Streda: Pravljica o princesi na Zrnu graha, 1977

Scena in lutke Saša Kump

Majda
Žontar

Pregled razvoja poštne prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne

Začetki poštne prometa na Gorenjskem, vključno s kamniškimi in domaškimi območjem, segajo v čas rimske države. Gorenjska je bila kot sestavni del Norika vključena v sklop rimske države. Ko so v letih 6-9 po n. št. Rimljani zadušili upor Panoncev, so Gorenjsko do Karavank ločili od Norika in jo priključili provinci Panoniji. Gorenjska je bila tudi geografsko pomembna, saj je predstavljala glavno povezavo med vzhodnimi in zahodnimi pokrajinami rimske države in ker je ležala v neposredni bližini Italije.

Poseben pomen za upravljanje imperija in za njegovo vojaško moč so Rimljani pripisovali izgradnji in vzdrževanju cest. Preko Gorenjske je vodila glavna cesta iz Aquilie (Ogleja) v Emono (Ljubljano), Celeio (Celje) Petovio (Ptuj) in dalje v Podonavje. O cesti vemo največ na podlagi Tabule Peutingeriane, zemljevida rimskega imperija, ki ima vrisane ceste, cestne postaje navedene razdalje v miljah. Cesto in cestne postaje ob njej (Ad Publicanos, Ad Quartodecimo, Atrans) navaja tudi Itinerarium Antonini.

Na podlagi najdb pa je dokazan tudi obstoj stranskih cest. Zaradi povezave s

Koroško sta bili pomembnejši cesti, ki sta vodili preko Gorenjske od juga proti severu iz Emone v današnji Kranj, Naklo, Tržič in čez Ljubelj v Virunum na Gosposvetskem polju in druga ob vznožju Karavank skozi gornjesavsko dolino in čez Korensko sedlo na Santicum (Beljak).

Za opravljanje transporta je obstajala v rimski državi posebna ustanova *curcus publicus*, ki je bila najbolj izpopolnjena tovrstna organizacija starega veka. Predstavljala je neke vrste poštno službo, ki pa je bila namenjena izključno potrebam države. Skrbela je za transport korespondence, oseb in pošiljk vzdolž velikih državnih cest. Stroške za vzdrževanje le te so naložili v glavnem provincam in občinam ali pa prebivalcem ob ustrezni cesti. Postaje *curcus publicus* so bile v sestavu cestnih postaj. Za prevoz so uporabljali hitre poštne vozove imenovane *rhedas* in transportne vozove *carrus* za pisma, denar in zavitke. S propadom rimskega imperija pa je taka oblika pošte prenehala, propadle so tudi rimske ceste, ker jih niso več vzdrževali.

V srednjem veku ne poznamo neke splošno organizirane poštne službe. Ta-

kratni vodilni družbeni razredi so se za prenašanje sporočil posluževali svojih lastnih slov pešcev in slov na konjih.

Posebna oblika pošte se je razvila v okviru protiturške obrambne organizacije. Za to vojaško - kurirsko zvezo, ki je imela namen prenašati sporočila o turških vpadih v avstrijske dežele in o vsem, kar je lahko koristilo obrambi proti Turkom, se je uporabljal izraz pošta.

ORGANIZIRANJE REDNE POŠTE V 16. STOLETJU

V organizacijskem smislu je prišlo do pomembnega napredka v 16. stoletju, ko je država začela vzdrževati redno poštno službo. Cesar Maksimilijan I. je leta 1496 ustanovil za območje tedanjega nemškega cesarstva, kamor so bile vključene tudi avstrijske dedne dežele, redno pošto s sli - tekači, najprej za pošiljanje uradne korespondence. Leta 1516 je dobila družina Thurn-Taxis v zakup izključno pravico prevažati pisma in druge pošiljke po vsej nemški državi. Poštna zveza na Kranjskem je bila postavljena skoraj 60 let kasneje. Notranjeavstrijski nadvojvoda Karel, je marca 1573 naročil kranjskim deželnim stanovom, naj se uredi redna pisemska peš pošta med Gradcem in Ljubljano ter obratno. Pošto je vzdrževala notranjeavstrijska dvorna komora v Gradcu. Takoj nato pa so sledila pogajanja s kranjskimi deželnimi stanovimi o višini njihovega prispevka za vzdrževanje pošte. Ti so pristali na znesek 200 renskih goldinarjev letno. Že šest let za tem so na tej relaciji ustanovili poštno zvezo s konji, za kar je deželni knez zahteval ponovni prispevek od deželnih stanov. Iz Gradca je prihajala pošta v Ljubljano enkrat na teden. Leta 1584 so podaljšali poštno zvezo še naprej od Ljubljane proti Gorici in Benetkam.

Pisemsko poštno zvezo, ki so jo opravljal redni poštni sli, so nekoliko kasneje vzpostavili tudi iz Ljubljane v Celovec in na Beljak. Razen pisem, ki so bila nekajkrat prepognjena in speta s trakovi, na katerih so bili pečati, so poštni sli prenašali tudi novice, letake in od 18. stol. dalje tudi časopise, za kar so morali deželni stanovni plačevati še posebno pristojbino. Nujna sporočila z oznakami *cito, cito, citissimo* (hitro, hitro, najhitreje) so morali biti na najhitrejši možni način predana naslovnikom.

POŠTNE CESTE IN ZAČETKI VOZNEGA POŠTNEGA PROMETA

Kljub vladarjevim ukazom in zahtevam kranjskih deželnih stanov o popravilu cest, kar bi vplivalo tudi na izboljšanje poštne prometa, so bile ceste na Kranjskem neprimerno slabše vzdrževane kot v drugih notranjeavstrijskih deželah, kar je še posebno veljalo za poti čez karavanske prelaze.

Relief rimskega poštne voza, ki je vzidan na vzhodnem zunanem zidu cerkve pri Gospe Sveti na Koroškem

V smeri proti Štajerski in Gradcu je pošta sprva uporabljala pot, ki je bila v rabi za splošni promet in je vodila iz Ljubljane na Kamnik in dalje po Tuhinjski dolini. Že v 16. stol. pa je promet na tej poti močno upadel in na pomenu je pridobila spet stara rimska cesta čez Podpeč in Trojane. Nanjo se je potem, ko so v 16. stol. zgradili poštno postajo v Podpeči preusmerili tudi poštni promet, kar pa je pomenilo znatno gospodarsko škodo za Kamnik. Ko so v letih 1720 – 1728 začeli obnavljati in razširjati glavno cesto iz Štajerske proti Ljubljani, za kar se je zavzemal tudi takratni poštni mojster v Ljubljani Dominik Hungerle, je dokončno propadlo prizadevanje kamniških meščanov, da bi preusmerili cestni in poštni promet na Kamnik in dalje po Tuhinjski dolini čez Motnik in Kozjak na Štajersko.

V 16. stol. je bila sprejeta odločitev za gradnjo ljubeljske ceste, ki pa so jo morali v naslednjem stoletju ponovno širiti in popravljati. Redni poštni sel, ki je nosil pošto iz Celovca v Ljubljano se je moral še leta 1680 zaradi slabe in težavne poti večkrat vrniti. Razumljivo je, da je bil poštni promet oviran, kar – posledica tega pa je najbrž bila, da tedaj še niso uvedli jezdne pošte iz Gorenjske na Koroško.

Rezultat merkantilistične gospodarske politike v prvi polovici 18. stol., ki je imela za cilj pospeševanje trgovine, je bila tudi izgradnja vozniških cest, ki so vodile proti glavnima avstrijskima pristaniščema Reki in Trstu. Leta 1724 je kranjski deželni glavar grof Gallenberg izdal posebne patente, v katerih je odredil, naj razširijo in izboljšajo tudi ceste, ki so vodile iz Ljubljane čez Gorenjsko in naprej na Koroško. Največjo pozornost so posvetili l. 1724 razširitvi in popravilu ljubeljske ceste, ki je predstavljala najkrajšo povezavo Koroške z Ljubljano in Trstom. Za vozni promet pa so usposobili tudi cesto čez Korensko sedlo, ki je povezovala Kranjsko z Beljakom in Salzburgom. Promet na tej cesti je dosegel sredi stoletja svoj višek.

Leta 1726 so bile ceste preko Trojan, Ljubelja in Podkorena proglašene za glavne komercialne ceste. Z ureditvijo teh vozniških cest je bilo mogoče tudi v naših krajih izboljšati poštni promet in postopoma uvajati poštne vozove, kar je predstavljalo pomemben napredek.

Vozna pošta je sprva sprejemala samo pisma in lažje zavitke. V skrbi za razvoj potniškega prometa se je cesarica Marija Terezija zavzemala, da so začele v poštnem prometu obratovati t.i. diligence, to je poštni vozovi, ki so vsak teden ob določenem času prihajali in odhajali ter sprejemali poleg pošte tudi potnike. Medtem, ko so vozile diligence med Dunajem in Gradcem že v začetku 18. stoletja, so se na naših poštinih zvezah pojavile najprej na cesti Gradec – Trojane – Ljubljana – Trst in sicer l. 1750 in šele ob koncu stoletja v manjši meri tudi na ostalih cestah. Za leto 1790 je ugotovljeno, da je že vozil poštni voz tudi med Ljubljano – Celovcem in Salzburgom.

V primerjavi z drugimi avstrijskimi deželami so slovenski predeli glede tehničnega napredka na splošno precej zaostajali, tako tudi glede razvoja poštne službe. Kar zadeva gorenjsko območje pa je treba razlikovati dvoje. Tisti del Gorenjske, ki leži ob cestni zvezi Gradec – Trojane – Podpeč – Ljubljana, je vedno prednjačil v razvoju poštne službe, ker je tu potekala ena najpomembnejših prometnih povezav in sicer med Dunajem in glavnim pristaniščem monarhije, Trstom. S časovno zamudo pa so nastajale poštne povezave čez Gorenjsko v smeri jug sever, to je proti Koroški in obratno.

UKREPI ZA IZBOLJŠANJE POŠTNE SLUŽBE IN POŠTNE TARIFE V 18. STOLETJU

Poslovanje pošte so urejali deželno-knežji poštni redi, ki so imeli predvsem namen odpravljati nepravilnosti v poštni

Pisemski sel iz 16. stoletja, originalni lesorez

službi. Že poštni red iz srede 17. stol., ki je bil še nekajkrat obnovljen, je določal, da poštarji ne smejo jemati težkih tovorov in predmetov, da so poštni mojstri izvzeti od vseh dolžnosti zemljiških gospodov ter oproščeni obveznosti vojaške nastanitve. V nujnih primerih so jim morale zemljiške gosposke omogočiti, da so dobili potrebno število konj in sicer proti odškodnini.

Sredi 18. stol. je prevzela država pošto v neposredno upravo, družina Paar, ki jo je imela do tedaj v zakupu, pa je zato dobila visoko odškodnino. V drugi polovici 18. stol., zlasti za vlade Marije Terezije in Jožefa II., je postrila država nadzor nad poslovanjem pošte. Skrb za pošto v posameznih deželah je vladarica poverila deželnim oblastem. V posameznih deželah so obstajali višji poštni uradi, katerim so bile podrejene poštne postaje. Država je pospeševala razvoj poštne službe prvenstveno zaradi potreb državnih uradov in razvoja trgovine. S številnimi novimi in obnovljenimi predpisi so urejali organizacijo in poslovanje pošte in višino poštne tarife ter opravljali nepravilnosti. Leta 1751 je Marija Terezija ukazala, naj se zaradi pospeševanja in koristi trgovine uvede redna dnevna pošta. Do izvedbe tega pa je prihajalo le postopoma tako npr. na poštini cesti Gradec – Ljubljana z zamudo več kot trideset let.

Pošti je bila pridržana izključna pravica za prenašanje oz. prevažanje pošte in potnikov. Ker pa je bil to donosen posel so se z njimi kljub prepovedim in kaznim mnogi skrivoma ukvarjali. Poštni red z dne 14. 12. 1748, je predpisoval, da mora imeti poštni upravitelj na poštinih postajah najmanj 6 konj in 2 voza ter ostalo potrebno opremo. Poštne postaje je lahko vzdrževala poštne zveze vedno samo s svojima sosednjima poštama postajama. Uredba iz leta 1776 je strogo prepovedovala prevažati pošto preko sosednje poštne postaje. Poštarji so se bili dolžni držati voznega reda. Način poslovanja pošte so v drugi pol. 18. stol. že precej izpopolnili. Vpeljali so poštne listke kot pripomoček za evidenco pošte in potnikov.

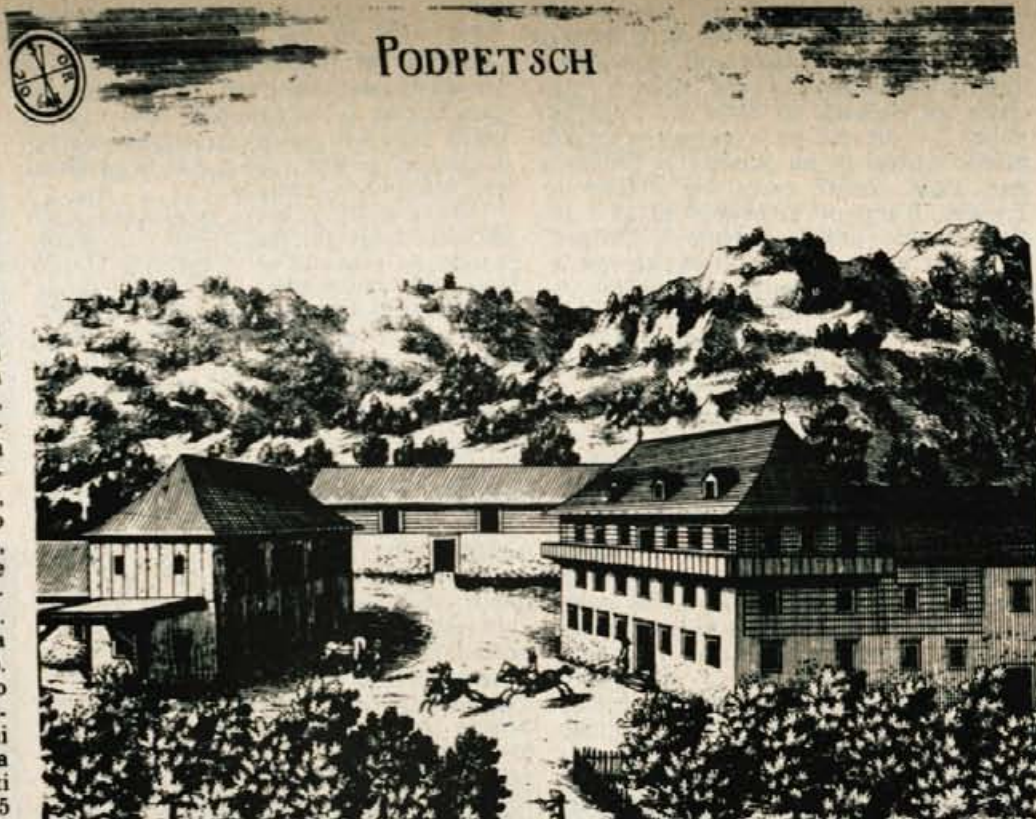
(Nadaljevanje na naslednji strani)

Postiljon na konju. Ljubljanski poštni listek, Ygidius van der Heyden, druga polovica 17. stol.,

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

Za poštne pošiljke se je plačevala poštna pristojbina. Na podlagi resolucije z dne 20. 9. 1751 je stopil v veljavo novi poštni taksni pravilnik za pošiljanje pisem in paketov pri poštних uradih tudi na Kranjskem. Prenehale so vse oprostitve od plačevanja poštних pristojbin, ki so jih v prejšnjih obdobjih priznavali, razen za korespondenco vladarja in dvornih uradov. Poštino za pisma so plačevali ob oddaji in ob prevzemu. V poštnem prometu znotraj države so razlikovali glede na razdaljo tri višine pristojbin. Poština za pisma, poslana iz Ljubljane v Celovec, torej med dvema glavnima poštnima postajama, je znašala 8 krajcarjev, poština med dvema običajnim poštnima postajama npr. Kranj – Tržič, pa 6 krajcarjev. Opisana tarifa je veljala za običajno težo pisem. Za pisma, ki so jih pošiljali v tujino, je bilo predpisano le enkratno plačevanje poštne po posebni tarifi. Novo spremembo v sistemu plačevanja je uvedel Jožef II. s tem, da je odredil enotno poštno tarifo za enako težo pisem ne glede na razdaljo. Tarifa za prevoz potnikov se je ravnala po številu vpreženih konj in po prevozeni razdalji in je bila precej visoka. Na poštni zvezi Ljubljana – Vrnsko, ki je obsegala tri in pol poštne postaje je moral plačati potnik, ki se je peljal z enim parom konj, 5 gld. in 15 krc. Že ob koncu stoletja pa se je tarifa celo zvišala od 45 krc. za enega konja in eno poštno razdaljo na en goldinar. (1 gld. 60 krc.) Posebna napitnina je pripadala tudi postiljonu. Številne cestne pristojbine (mitnine, mostnine) so zviševale ceno potniškemu prometu.

Najstarejša gorenjska poštna postaja v Podpeči pri Lukovici, J. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain 1689

POŠTNE POSTAJE IN USTANAVLJANJE REDNIH POŠTNIH ZVEZ

Ob cestah, kjer je bil organiziran poštni promet so začeli postopoma ustanavljati poštne postaje. Najstarejša poštna postaja ob poštni cesti Ljubljana – Gradec je bila v Podpeči pri Lukovici. Imela je dominanten položaj ob vhodu v Črni graben. V Podpeči je bila že od srede 16. stol. dalje tudi deželnoknežja mitnica, ki je bila zaradi živahnega prometa ob pomembni trgovski cesti precej donosna. Služba mitničarja in poštnega upravitelja je bila že ob ustanovitvi te in tudi v naslednjih obdobjih združena. Prvo upodobitev podpeške poštne postaje in njen opis iz srede 17. stol. nam je ohranil J. V. Valvasor, v svoji Slavi vojvodine Kranjske.

V začetku 18. stol. je bila ob isti poštni cesti postavljena še druga poštna postaja v Št. Ožboltu, v zgornjem tesnem delu Črnega grabna pod trojanskim klancem. Od maja 1784 dalje je bila na tej glavni cesti vsakodnevna pisemska poštna zveza. Vozno pošto, ki je prevažala potnike in manjše pošiljke enkrat tedensko v obe smeri, je leta 1828 nadomestila brza redna pošta, ki je prihajala in odhajala dvakrat na teden (od 1829 pa trikrat na teden). Tak vozni red je ostal vse do izgradnje železnice l. 1849, ko so med Ljubljano in Celjem vozili dnevno le še pisma in manjše pakete z enovprežnim vozom (Carriol pošta). Med Ljubljano in Kamnikom pa je preko Mengša prenašal pisemsko pošto poseben sel.

Poštna postaja Thurn in Taxis v Frankfurtu ob Maini, začetek 19. stoletja

Most na Savi pri Črnučah, F. Runk -
C. Postl, okoli leta 1800

Se v prvi polovici 18. stol. so pošto na relaciji Celovec - Ljubelj - Tržič - Kranj - Skofja Loka - Ljubljana prenašali poštne sli. Na podlagi resolucije iz leta 1752 so ukinili poštne sle in vpeljali redno poštno zvezo med Celovcem in Ljubljano, ki naj bi po prvotnih načrtih potekala čez Kranj v Skofjo Loko, kjer naj bi nastavili posebnega zbiralca za pisma, ki bi prejemal za plačilo polovico poštne. Poštna upravitelja v Ljubljani in Celovcu sta temu nasprotovala in predlagala, da naj se uvede med Ljubljano in Kranjem direktna poštna zveza, kar je bilo tudi sprejeto. Prva poštna postaja je bila v 60. letih ustanovljena v Tržiču, kjer se omenja kot poštni upravitelj Marko Kavčič. Pošto so vozili iz Tržiča do Kranja in nazaj, čez Ljubelj pa so jo zaradi otežko-

čenega prevoza po serpentinasti cesti, čez strmi gorski prelaz prenašali. Leta 1770 so na predlog dvorne komisije za poštne zadeve postavili poštno postajo v Kranju, kot osrednjo med Ljubljano in Tržičem. Za poštne upravitelja je bil imenovan Jurij Koderman, dotedanji poštar na Vrhniki. Poštno poslopje - »Stara pošta« je bilo na vrhu Jelenovega klanca, izven starega kranjskega mestnega jedra. V zadnjih desetletjih 18. stol. je prihajala jezdna pošta iz Celovca prek Spittala na Dravi v Ljubljano dvakrat tedensko in prav tako tudi vozna pošta po posebnem voznom redu in se je še isti dan tudi vračala. Iz Celovca do Ljubljane je potrebovala pošta skoraj dva dni. Julija 1849 so vpeljali štirikrat tedensko jezdno pošto v obe smeri in brzovozno pošto trikrat tedensko

Na ljubeljskem prelazu okoli leta 1800,
F. Runk - Ponheimer, grafika

z izmeničnimi prihodi in odhodi iz Ljubljane vsak drugi dan, od l. 1850 dalje pa dnevno. Brzi poštni voz je potreboval za to razdaljo približno 11 ur, prisledli pa so lahko samo trije ali največ štirje potniki.

Redna poštna zveza Ljubljana - Beljak je začela delovati nekaj desetletij kasneje. Poštno službo na tem področju, ki se nadalje opravljali poštne sli. Leta 1771 sta Anton Deiller iz Jesenic in Matija Ecker iz Podkorena prosila deželno glavarstvo na Kranjskem, da bi smela vzdrževati pošto med Kranjem in Beljakom. Poudarjala sta predvsem javno korist zlasti glede naraščajočih komercialnih zahtev in potreb po povezavi med avstrijskim Primorjem, Tirolsko in Salzburgom. Njun predlog tedaj ni bil sprejet in še leta 1783 je deželni glavar na Kranjskem zatrjeval, da redna poštna zveza Ljubljana - Beljak ni potrebna, ker zadošča že redna zveza, ki je obstajala med Salzburgom, Beljakom in Trbižem in ki je bila nadalje povezana s Kanalsko dolino, Trstom in Gorico. Šele grof Edling, ki je isto leto opravljal na ukaz deželnega glavarstva, vizitacijo vseh poštnehih uradov na Kranjskem, je uvidel, da je nujno potrebno vzpostaviti to poštno zvezo. V svojih zahtevah se je skliceval na velik promet in na prednosti, ki jih ima cesta čez Korenski prelaz v primerjavi z ljubeljsko cesto. Predložil je načrt poštne zveze, po katerem naj bi bilo od Kranja do Beljaka šest in pol poštne razdalje, ob cesti pa bi postavili tri poštne postaje in sicer na Otoku pri Podvinu (poštni upravitelj Janez Globočnik), na Savi pri Jesenicah (poštni upravitelj Valentin Ruard, znani lastnik rudnikov in fužin) in v Podkorenu (poštni upravitelj Matija Ecker). Poštni promet na odseku Podkoren - Beljak pa naj bi upravljal poštar iz Beljaka. Pedlog je bil v celoti sprejet. Že v naslednjih letih je začela obratovati redna pošta med Kranjem in Beljakom. Poštni urad na Savi so nato l. 1788 prestavili na Jesenice in ga do delili Antonu Deillerju, na poštne postaji v Podkorenu pa se l. 1812 navaja poštni upravitelj Lovrenc Razinger. Pri Razingerjevih, kjer je bila tudi gostilna in hlevi za izmenjavo konj, je bila poštna služba dedna in je ostala v njihovi rodbini vse, do izgradnje gorenjske železnice, ko so začeli poštne postaje opuščati. Redna poštna zveza je delovala dvakrat tedensko: od Kranja je prihajala s celovško pošto, od tod pa je šla proti Beljaku ob torkih in sobotah, iz Beljaka pa je prihajala v Kranj ista dneva in je takoj nadaljevala pot proti Ljubljani. Od l. 1849 dalje so vpeljali jezdno pisemsko pošto petkrat tedensko in je potrebovala iz Ljubljane do Beljaka več kot 13 ur. Leta 1850 je začela voziti redna brza vozna pošta trikrat na teden. Na voznom redu iz leta 1865 pa je že označena vakodnevna vozna zveza, na katero je lahko prisledlo sedem potnikov. Za nujne primere so bile na razpolago tudi štafete, ki so bile posebej naročene in niso smele imeti nobenih zamud na poštne postajah. Pot so morale neprekinjeno nadaljevati tudi ponoči. L. 1848 je šlo skozi Jesenice povprečno 7 štafet dnevno. Jeseniška poštna postaja je morala v enem dnevu prisušno najeti v okolici tudi do 54 konj.

Prvi uradni tiskani seznam vseh poštnehih postaj in poštnehih upraviteljev na Kranjskem, ki je imel označene tudi razdalje med posameznimi postajami, je bil objavljen leta 1795 v deželnem šematizmu, navaja pa tudi vseh sedem gorenjskih poštnehih postaj in njihove predstojnike.

(Nadaljevanje v naslednji številki)

France
Bratkovič

Zapiski z dijaškega stojišča

V razdobju, ki ga v spominu obujam, je treba šteti še eno uprizoritev Hamleta v režiji Bratka Krefta oktobra 1941. Oklevajočega danskega kraljeviča je igral Slavko Jan. Takrat so »Valorose forze armate« že zasedle trdnjavo Vič in z gradu je vihrala savojska zastava. Predstave nisem videl.

Kar je bil drugim narodom Shakespeare ali Molière, severnjakom Ibsen in Rusom Čehov ter Gorki, bi moral biti pri nas Cankar. Njegove drame pa so postale nepogrešljivo jedro repertoarja šele, ko je prišel v ljubljansko dramo Milan Skrbinšek.

Ves se je posvetil dolgu do domačega pisatelja, katerega opus je uprizarjal na poklicnih in ljubiteljskih odrih in zmeraj znova, leta za letom iskal njegovi misli najbolj ustrezajočo odsko podobo. Za Skrbinškom in vse do danes so mnogi režiserji tipali za najprimernejšo in pisateljevemu svojskemu slogu ustrezajočo upodobitev. V realističnem, psihološko poglobljenem slogu je konec štiridesetih let Slavko Jan našel stilo zelo čisto odsko rešitev Hlapcev. Ni pa še do danes – po mojem občutju – kljub mnogim najrazličnejšim eksperimentom še nihče našel pravi odgovor, kako postaviti na oder Pohujšanje. Nekaj Jacint sem videl, Petrov in Konkordatov, vendar mi je najtrajnejše ostal v spominu Bojan Peček. Postavil je na oder tistega zmedenega hudiča, ki ga v ljudski pravljici prebrisan kmetič zmeraj prehudiči.

Razen v Cankarju je Milan Skrbinšek tudi sicer preusmerjal ostanke čitalniške patetike v naturalistični odskri izraz ter slogovno nadaljeval koncept prezgodaj umrlega Borisa Putjate. Kot igralec je ljubil in si izbral negativne, krute postave, zaneslo pa ga je včasih v prečno slikanje in demoniziranje.

Troje režiserjev vsega dela ni moglo opraviti; saj je do konca dvajsetih let uprizorila Drama letno poprečno po dvajset premier. Zato so se po potrebi z režijo ukvarjali tudi igralci in celo amaterji iz gledališkega vodstva, tako pesnik Pavel Golia in pisatelj Milan Pugalj. Precejkrat je režiral Rogoz, severnjake je imela v delnem zakupu Marija Vera, Anton Cerar – Danilo in Povhe pa sta še čitalniško uprizarjala dela lahkotne muze. Nihče med njimi ni skušal stopati po novih poteh, vse je bilo le bolj ali manj solidno opravljeno delo.

Štiri leta vojne so vrgla svet iz tečajev. Razvrednotena ali prevrednotena so bila mnoga ustaljena moralna, etična in estetska načela. Minila je doba denarne varnosti, čas ko si lahko vsak dan zamenjal bankovec za zlato. Predvsem v poraženih osrednjih silah, Nemčiji in nemškem ostanku Avstrije je papirnati denar z naraščajočo naglico izgubljal svojo navidezno vrednost. Spekulantski bankirji so gnali padec marke do absurda. Cene živil so rasle od ure do ure. Delavstvo in uradništvo se je borilo za goli obstanek. Za dolar je bilo v Nemčiji naprodaj vse. Med spominki teh časov – z drugim vred jih je pobrala vojna – so bile znamke z nominalo nekaj sto milijonov mark, bankovci

za podobne velike številke v avstrijskih kronah.

Tako kot z marko ali krono je razočarani povojni svet pometel z veljavnimi moralnimi normami. Nikdar, je zapisal Štefan Zweig, ni doživela neka generacija takega moralnega padca s tolikšne duševne veličine.

Vsa nezdrava napetost, kar se je je v duhovnem življenju Evrope nakopičilo v zagatnem ozračju od Agadirja do strelov v Sarajevu in Jekatrinburgu, se je začela kazati v odklanjanju vsega v kulturi in umetnosti uzakonjenega. Vsem številnim izumom iz te dobe je bila skupna težnja po razbitju ustaljenih oblik. Dadaizem v književnosti je razbil logično misel in skladnjo ter brez smisla kopicil nesmiselne besede in zloge. V slikovnem svetu opažamo negiranje figure, anatomije in proporcij. V gledališčih so uprizarjali Hamleta v fraku, v filmu je kraljeviča odigrala ženska, torej naj bi bil hermafroditizem razlog Hamletovi omahljivosti. Zato ni posebna novost, če je bila letos v Münchnu v Goethejevem Faustu Mefisto ženska.

Znamenita filmska Elektra iz Evripidove tragedije Irena Papas je o problemu sodobnega uprizarjanja antične tragedije dejala, da ni važna oblika, pomembno je, da režiser ali igralec ne laže, da govori resnico. To je lepo dokazal Akiro Kurosava, ki je Shakespearjevega Macbetha od prizora do prizora presadil v japonsko dobo šogunata in ustvaril izredno, od evropskih predstavitev neodvisno mojstrovino. Nasprotno je za umevanje Edipove tragedije krivde povsem nebitveno in samo cenena simbolika, da mora prav v hipu njegove oslepitve obsijati dubrovniško obzidje zadnji žarek zahajajočega sonca.

V Sovjetski zvezi je iz nasprotja proti meščanski kulturi nastal Prolekt in revolucijsko gledališče, v nemškem kulturnem območju zlasti ekspresionizem v likovni tvornosti in v nedavno porojeni, razvijajoči se filmski umetnosti, kjer je likovni delež predstave večji in so mu dane mnoge večje možnosti kakor na odru. Prav preko tega medija sem se dovolj zgodaj seznanil z novo umetniško smerjo.

Kmalu po vojni je podjeten mlad mož najel opuščeno vojaško barako ob železniškem prelazu, postavil vanjo lesene klopi in projekcijski aparat ter začel predvajati filme. Vstopnica za sprednje vrste je veljala toliko kot štiri zemlje, tako da sem s prihrankom malice lahko dvakrat tedensko spremljal razburljive dogodivščine Harry Piela, romantičnejšega predhodnika današnjih Kojakov in Colombov. Kino je bil usmerjen na nemško proizvodnjo in nas je poleg avanturističnih zgodb seznanil še z nemškim filmskim ekspresionizmom. Videl sem dvojce inčič Stevensovega slikanja dvojnosti človeške duševnosti. V filmu Orlakove roke je klavirski virtuoz pri železniški nesreči ob roke in zdravniki mu presade druge. To pa so roke usmrčenega morilca Orlaka in te roke zažive svoje zločinsko življenje. Konrad Veit je odigral pianista, ki se s silovitim naporom moči in ekspresivno izraznostjo

Ivan Čargo: Mira Danilova

Nikolaj Pirnat: Fran Lipah

upira morilski sli svojih novih rok. Boj med dobrim in zlom v človeku je v drugem filmu. Mesto bodočnosti Metropolis, v režiji Fritza Langa posebej brigitela Brigita Helm kot z gledno požrtvovalna in priljubljena, moralno brezmadežna delavska zapupnica. Da bi izničil njen vpliv, da kapital v svojih laboratorijih izdelati robotinjo, njeno popolno dvojnico. S svojo dvoličnostjo in razbrzdanim obnašanjem naj bi spravila ob ugled mlado dekle pri delavstvu, ki naj zgubi vero vanje, vero v dobroto in poštenje. Vsa oprema filma, posebno scenarija je iz ekspresionizma že nihala v kubizem.

V teh letih nam je včasih prišla v roke nemška revija Die Kunst, ki je prinašala reprodukcije Kandinskega, Arpa, Muncka, Arhipenka in drugih, zato nam radikalni

prelom z impresionizmom, ki sta ga izpričevala brata Kralj v svojih delih v domu katoliških akademskih društev, le ni bil tako tuj kot mnogim gledalcem in ocenjevalcem. Občutili smo, da anatomske deformirane telesa na žal uničenih freskah v tem domu, da ekspresivne, velike barvne ploskve ne govore le o uporabi ustaljenemu, ampak predstavljajo tudi socialni protest.

V književnosti je buril duhove pesnik Anton Podbevšek s hrupno reklamiranimi recitacijskimi večeri, kjer je bral pesmi iz zbirke Človek v bombami. Poznali smo le oddaljeno bučanje soške fronte, tuj pa nam je bil razpok bombe in žvižganje okruškov, zato se na pesnikovo doživetje bojne groze, izraženo z nabrekli podobami in bobnečimi verzi, nismo znali odzvati. Dvorana v Mestnem domu je bila borivnica, kjer je tudi dramatik Ivan Mrak v trojni vlogi pisatelj, režiserja in glavnega igralca bil malo uspešen boj z in za občinstvo. Tudi sedanji generaciji ni neznan ta pisatelj, ki je po prvi igri z naslovom Obločnica, ki se rojeva. Privid v dveh vozlih, vse do danes s sisifovsko prizadevnostjo pisal tragedijo za tragedijo, pa ostal nerazumljen in nepriznan.

Novo umetnostno smer je bojevitost zastopala revija Trije labodi, ki pa ji ni bilo dano dolgo življenje. Prav tako kratkotrajna je bila tudi gledališka revija Maska, kjer je sodeloval poleg drugih tudi Osip Šest. Revija se je zavzemala za repertoarne novosti in uprizoritvene spremembe. Naj bo po lastni pobudi ali na sugestijo sodelavcev revije je Šest presenetil občinstvo z novim, še nepoznanim dramskim piscem. Pokazal nam je Luigija Pirandella z njegovo dramo Šest oseb išče avtorja. Na praznem odru pripravljala režiser (v igri) z odskimi delavci prostor za prvo vajo, ko se pojavi na odru kopica ljudi. Tujec, družinski član družine terja, da mu dopuste odigrati njihovo igro. V njej se nenehno prepleta odrska iluzija z odsko resničnostjo igralci izstopajo iz vlog in se vračajo vanje. V tem prepletanju zaide oče v bordela in madame mu pripelje na uslugo njegovo pastorko. Na koncu se igrani samomor najmlajšega sina izkaže za resničnost. Vlogo očeta, ki je ostala igralcem še dolgo v spominu, je zaigral Rogoz, z eksplozivno erotičnostjo nabita pastorka pa je bila Marija Nablocka. Cirila Medvedova je pokazala, kako more dober igralec tudi z nastopom v enem samem prizoru iz drobnih detajlov ustvariti polnokrven odrski lik. Kot madame Pace, lastnica z modrim salonom prikritega bordela, je bila prav demonsko zlobna zvodnica.

Iste sezone je bil na odru Drame uprizorjen še drugi ekspresionist, tokrat slovenski pisatelj Alojzij Remec z dramo Magda. Po konstruktivistični dramaturgiji oblikovno spominja na Schnitzlerja in njegov protipuritanski Reigen. Dvanajst slik Remčeve igre je dvanajst stopnic, po katerih drsi njegova junakinja v prostitucijo in smrt. Na to pot v propad jo vodi v raznih likih zmeraj isti moški. V prvi sliki je dekletov zapeljivec še mlad medicinar, v zadnji pa že zdravnik, ki raztelesuje mrtvo prostitutko.

Ob obeh predstavah se je pokazalo nasprotje med uradno kritiko in dijaškim stojiščem ki je z velikim priznanjem pozdravilo repertoarno osvežitev z italijanskim dramatikom. Tudi Remčeva Magda je kljub skromni opremljeni in nedomiselnosti režiji občinstvo lepo sprejelo. Kritika je

oboje del odklonila, češ da taka dramaturgija in tematika pelje v primitivizem.

V sam vrh slovenskega ekspresionizma štejejo Grumovo dramo Dogodek v mestu Gogi. Sam pa bi sodil, da delo s svojimi sprevrženimi grotesknimi figurami, z njihovo brezizhodnostjo, osamelostjo in odtujenostjo že presega ekspresionistično dramaturgijo. Dramo je h koncu dvajsetih let objavil Ljubljanski zvon, na uprizoritev pa je moral pisatelj čakati še nekaj let. Že uvodni opis: »V kaki sobi visi pozabljen obešenec, že ves zaprašen; starka ždi v svoji sobi in je po vsem videzu mrtva, le da tega še ne ve; pokojni naddavkar gre iz navade na vsakdanji sprehod«, vsa ta absurda grotesknost je vzbujala pomisleke pa tudi terjala poseben, neobičajen uprizoritveni prijem. Pričakovanje ni bilo izpolnjeno, novost je bila le Vavpotičeva scena, kot ga gledamo uljnak, ki ima na panjskih končnicah naslikane posamezne osebe in prizore drame. Režija in igra je ostala konvencionalna. Zablestel je le v edinem kratkem nastopu Milan Skrbinšek kot groteskno pošastni pokojni naddavkar.

Če pomislim, kako so pred nedavnim Tržačani posodobili Leskovčeva Dva bregova, res ne vem, zakaj se naši gledališki eksperimentatorji do sedaj niso spomnili na Gruma.

V začetku številčno šibki ansambel se je med desetletjem okreplil. Po rodbinski obremenjenosti sta prišli v Dramo obe sestri Danilovi, Vera in Mira ter hči priljubljene polnokrvene igralkke Polonce Juvanove, Vida. Z amaterskega odra se je priselil Ivan Cesar, po svoji zunanosti nekakšen Verovškov naslednik in zato že vnaprej določen za vloge bolj ali manj smešnih kmečkih možakarjev ali odskih silakov. Cesar je dobil šele po dolgih letih igranja in malo pred odhodom iz Drame priložnost, da je kot Loman v Millerjevi drami Smrt trgovskega potnika dokazal, kakšen izjemen karakterni igralec je bil tako slabo izkoriščen. Še Hinko Nučič je pripeljal v Ljubljano mlado Hrvatice Mihaelo Šaričevo. Že po prvih nastopih, ko je s Porzio v Beneškem trgovcu odigrala

krepostno renesančno dramo, sem postal njen goreč občudovalec. Oblikovala je najlepše ženske postave iz bogate Shakespearjeve zakladnice in vse je prepojila s prirojeno ji toplino in nežno milino. Bila je krhka Ofelija, zvesto ljubeča Desdemona in iz deklitstva v ženo čez noč prebujena Julija. Predolgovozno bi bilo naštevati mnogih vlog, v katerih sem jo gledal. Zmeraj nam je bila pri srcu, posebej v obeh moderniziranih vzhodnjaških dramah. Krogu s kredo in Prazniku cvetočih češenj. Obe je z velikim uspehom in v zadovoljstvo občinstva prenesel na naš oder Ciril Debevec. V prvi drami je z veliko toplino in s poetičnim občutjem prežeto ostvarila svetli lik po nedolžnem preganjanju mandarinove žene Haitang. V Prazniku cvetočih češenj pa je trpeča mati, ki mora tajiti svojo bol za v smrt poslano hčerko.

Dasi Hrvatice, se je slovenščine naučila tako mimogrede, da za njeno narodnost dolgo sploh nismo vedeli. S svojim absolutnim poslušom za pravilno izreko je do popolnosti obvladala ritem in melodiko odrskega govora. To svoje veliko znanje je po odhodu z odra neutrudno in z ljubeznijo prenašala na mlajši rod. V Prešernovem gledališču je kot prvo predstavo v poklicni ustanovi režirala Shakespearjevo komedijo Kar hočete. Pri vajah – včasih sem jim prisostvoval – je nenehno opozarjala igralce na lepo izreko in včasih je sama za zgled povedala nekaj stihov besedila z nepreokosljivo muzikalno popolnostjo. Govorna umetnost, ki jo je skrbno gojila ves svoj odski vek in z njo vred mnogi drugi, kot npr. veliki govorec Slavko Jan, je v današnjem slovenskem gledališču – da ne omenjam radia ali televizije – hudo zanemarjena in nebitvena sestavina odrske uprizoritve.

Po končanem studiju slavistike in drame se je zaposlil v gledališču Slavko Jan. Od mladostnih ljubimcev kot Romeo ali princ v japonski naprej zgodbi je z zanj značilno razumsko interpretacijo vlog naglo zavzemal pomembnejše mesto v

(Nadaljevanje na naslednji strani)

H. Hugh: Vsakih sto let, 1961

Scena: Saša Kump

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

ansamblu. Z režijo se je začel Jan ukvarjati šele po osvoboditvi.

S praške igralske akademije je prinesel Ciril Debevec nove zamisli in ogrevanje za doslej manj upoštevano romansko dramatiko. Ostro je napadel vodstvo Drame zaradi uprizoritve Golarjeve burke Zapeljivka, ki v resnici ne bi smela priti na tak oder, saj je ne tedaj ne kasneje niti diletantski odri niso igrali. Oglašali so se tudi drugi kritični glasovi, ki so terjali uprizorjanje Wedekinda, Tollerja, Hasencleyerja, pisateljev, ki so bili tudi nam pri srcu. Očitati so gledališču, da je s svojo klasiko in antiko postalo neživiljenjska muzejška ustanova. Čez čas so ti očitavci, sami zaposleni v napadani hiši, uvideli, da humanistično poslanstvo gledališča ne more mimo klasičnega repertoarja. Shakespeare v svojih delih zmeraj dokazuje, da zločin vodi v nered in pogubo in pred petindvajsetimi stoletji nam je sporočil Sofoklej, da je treba spoštovati večne zakone in se ne uklanjati krivični zapovedi nasilnika. Človek se mora odločiti: ali za besede sovraštva, ki jih je zapisal fašist na moje taboriščno ležišče: »Sotto le nostre mani dovreste morire«, ali za plemenito izpoved Antigone: »Ne da sovražim, za ljubezen sem na svetu«.

V Dramo je prišel Debevec kot režiser in igralec v drugi polovici dvajsetih let. Čeprav so veljala njegova režiserska prizadevanja simbolični dramatik in mu je bilo blizu moreče strindbergovsko ozračje slutenj in bojazni, je že zgodaj in tenko občutil utrip časa. V letih, ko je začelo korakanje rjavih bataljonov zmeraj bolj grozeče odmevati v Evropo, je v treh sezonah zapored postavil na oder tri vojne drame, Maeterlinckovega Stilmondskega župana, Raynalov Grob neznanega junaka in Sheriffov konec poti, vse tri z obtožujočo protivno tendenco. Maeterlinek pripoveduje o usodi posameznika, ki v vojno dogajanje z ničemer ni vpleten, pa je izbran za talca, o zlu torej, ki smo ga pošastno po-

tenciranega spoznali sami, ko občutiš ledeno grozo in čakaš, katero ime bo poklicano z listka v orokavičenih kvesturinih rokah. V koncu poti je predločen ves nesmisel, vojne, surovi naturalizem strelskega jarka, ko skupina ljudi, ki so jih z izbrušeno, umetniško dognano igro predstavili Debevec, Jan, Kralj in drugi, vsak na svoj način pričakuje neizbežni konec z bridko ironičnim pozdravom: »Čast ni slava«.

Kot igralcu so bili Debevcu blizu mračno, razrvani značaji. Tak je bil tudi Stanhope v Sheriffovi drami, verjetno ena njegovih najboljših vlog. Sicer pa je za slovensko gledališko kulturo njegovo režisersko delo pomembnejše od igralskih stvaritev.

Ko mu je začel pešati glas, je baritonist Ivan Levar prešel z opernega na dramski oder. Ta Levarjeva metamorfoza je bila za Dramo pomembna, saj je bilo po Nušičevem odhodu v Maribor že nekaj let nezasedeno mesto igralca junaških vlog. Prav za to stroko pa so bili Levarju že po naravi dani odlični pogoji. Zgodovina slovenskega igraltva ga bo uvrstila med tri najpomembnejše operne umetnike. Kar je pomenil gledališču pred prvo vojno Borštnik in po drugi Stane Sever, je v vmesni dobi predstavljal Ivan Levar. Bil je silovit Othello, dasi še zmeraj malce bližji Verdiju kakor Shakespearju. Toda že kot Cyrano de Bergerac je v tej Rostandovi igri v romantičnem zanosu heroične komedije močno presegl Putjata, ki je pred njim nastopal v tej vlogi, ter bil v Zupančičevi Veroniki Deseniški kot Herman igralsko domiselni fevdalni mogočnej. V svojem času je odigral vse velike vloge klasičnega in klasicističnega repertoarja. Najvišji, nepresežni domet pa je Levar dosegel v zvezi z Gavellovo dejavnostjo v slovenskem gledališču.

Ko iz tolike časovne oddaljenosti odbiram iz spomina že domala pozabljene dogodke in občutja, spoznavam, kako nagla je bila rast Drame v prvem povojnem

desetletju. Iz sprva preprostega in nezahtevnega odrskega realizma in romantičnosti Divjega lovca ali Tuğomera so se začela razraščati nova dognanja, prihajala so sporočila o novih gledaliških tokovih in drznih eksperimentih. Vse te novosti so bile dovolj rano, dasi previdno umenjeno presajene na domači oder. V teh letih se je Drama iz globoko provincialnega teatra razvila v umetniško ustanovo, ki je že začela dohitevati evropski gledališki izraz.

Prve pobude za oblikovanje sodobnejšega igralskega sloga sta dajala Osip Šest s svojim znanjem, zahtevnostjo pri delu in prenašanju izkušenj, ki si jih je nabral pri gledaliških obiskih po Evropi, in Boris Putjata, ki je s svojo predvojno veliko gledališko razgledanostjo prišel v Ljubljano iz velikega sveta. Proti koncu dvajsetih let je v ta razvoj s svojim velikim teoretičnim znanjem in izobraženostjo uspešno posegal Ciril Debevec.

Igralstvo ni poklic, ampak poklicanost, ki veliko zahteva od človeka, zato pa mu nudi veliko ali tudi le skromno zadoščenje. Od igralcev te generacije je za slabo plačane storitve terjala veliko prizadevnosti in požrtvovalnosti. Sama obremenitev je v domači hiši je po tolkih sodemierah vsake sezone in pri maloštevilnem ansamblu precej presegl norme, po katerih se ravna danes v gledaliških hišah. Za nameček so mnogi izmed njih sodelovali tudi še v operi. Tako je npr. igralec Povhe tamkaj redno režiral operete, medtem ko je Šest poleg drugih pogosto skrbel za odrsko postavitev oper. Cirila Medvedova je pela operne vloge in Bojan Peček stalno nastopal v operetah kot blazirani, rahlo smešni elegant. Skopa uradniška plača ni bila v nobenem razmerju z opravljenim delom in igralčev hišni proračun ni bil nikoli izravnani. Nobenih dodatnih zaslužkov ni bilo, nobenih honorarnih zaposlitev pri filmu, televiziji ali radiu, le tu in tam se je našel skromen honorar za režijo v kakšnem amaterskem društvu ne predaleč od Ljubljane. Kranj je bil dovolj pri roki, sem je med prvimi prišel Milan Skrbinšek s prvim Cankarjem, pa tudi Anton Cerar-Danilo z Mlinarjem in njegovo hčerjo.

V nekostumskih igrarh so morali igralci in igralk nastopati v lastnih oblekah. Od dramatičnega društva podedovano določilo se je iz večvalnih razlogov obdržalo tudi v podržavljenem gledališču. Predpis je posebej prizadel igralko, ki niso mogle nastopati v dveh različnih vlogah v isti obleki ali obleke z odra nositi na cesti. Predpis je napolnil njihove garderobne omare in do kraja zmedel njihove finance. Bil sem naključno prič in trgovini, ko se je znana igralka pogajala s trgovko, naj ji do naslednjega prvega odloži plačilo zapadlega obroka. Da tudi moški člani ansambla niso živeli v rožnatih razmerah, je pokazal dogodek pri jubilejni predstavi, prirejeni v čast dolgoletnega nastopanja priljubljenega starejšega igralca. Poleg šopkov in priložnostnih daril je slavljeneec prejel tudi večjo kuverto z zbirko računov raznih upnikov, opremljenih z žigom PLACANO.

(Nadaljevanje v naslednji številki)

Škofca — Potočnik: Janko in Metka, 1967

Scena: Saša Kump

Črtomir
Zorec

Prešeren-popotnik

Prva polovica 19. stoletja. Popotnikom je bilo na voljo: poštna kočija bolj za gosposke in petične, lojtrski ali kak drug kmečki voz za skupinske in romarske vožnje, ježa, vožnja s čolni po rekah in pa — pešhoja, per pedes apostolorum...

Po pripovedih sodobnikov in sorodnikov pa tudi iz zanesljivih pisanih poročil vemo za nekatera pesnikova popotovanja. Seveda pa je treba kar brž reči, da so bila to bolj pota v šole, obiskovanje stricev-duhovnikov, službena pota — le malo jih je bilo za razvedrilo v današnjem turističnem smislu.

V naprej kar naštejemo: pot od Vrbe, vasi domače, do Kopanja, odtod čez dve leti še v Ribnico; več potovanj od Vrbe do Ljubljane in od tu k stricem-duhovnikom v Borovnico, Savo pri Litiji, Leše pri Trziču in na Polzelo v Savinjski dolini.

Kako je Ribčev študent potoval na Dunaj, ne vemo. Bržčas se je zbralo več prijateljev, ki so imeli isto pot pa so se peljali s kakim vozom. Pešačil naš Prešeren, sin trdne kmečke hiše, najbrž ni, saj bi ga že cula s potrebščinami, obleko in perilom močno ovirala pri hoji. — Z Dunaja je Prešeren ob koncu študija odpotoval na Moravsko, kot gost grofa Dubskega.

Iz Ljubljane je Prešeren v začetku leta 1833 odpotoval v Celovec, da bi se tamkaj pripravil na sodniški in odvetniški izpit. Ostal je na Koroškem kar pol leta. V tem času je s Slomškom obiskal pesnika in jezikoslovca Urbana Jarnika v Blatogradu nad Vrbskim jezerom. Zelo verjetno je Prešeren v tem času obiskal tudi strica-župnika v Štebnju pri Globasnici v Podjuni.

Znana so še Prešernova pota iz Ljubljane na Šmarno goro k stricu Jakobu Prešernu, v Skaručno in na domažalsko Goričico k stricu Francu Prešernu pa na Prežek pod Gorjanci k prijatelju Andreju Smoletu.

Službene poti — zastopal je svojega šefa dr. Crobatha — so vodile Prešerna v Škofjo Loko, v Stično in v Moravško dolino.

Že kot advokat v Kranju se je pesnik udeležil nekega lova v Vratih kot gost svojega klienta industrialca Ruarda. Več službenih poti je napravil iz Kranja celo do Kranjske gore, kjer je takrat imelo sedež okrajno sodišče.

Najbrž ta »seznam« Prešernovih popotovanj, takih ali drugačnih, ni popoln. Navedel sem pač le ono, kar je doslej utrjeno.

Blatni grad (Moosburg) na Koroškem; župnišče, v katerem sta bila v gosteh Prešeren in Slomšek, je na levi, za cerkvijo.

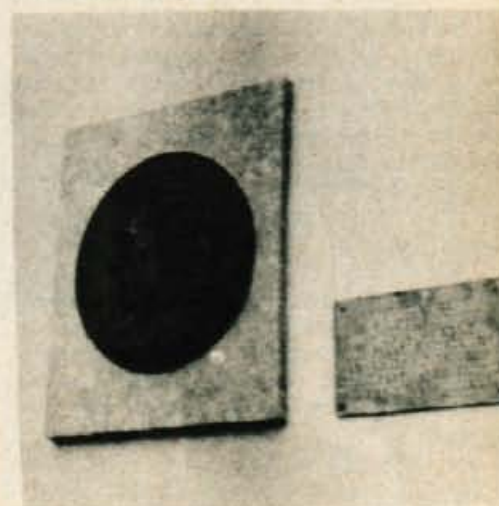
Stara šola v Ribnici

Prežek pod Gorjanci, graščina Andreja Smoleta — kakršna je danes.

Spominska plošča na komendi na Polzeli v Savinjski dolini

(Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

Komenda na Polzeli v Savinjski dolini — semkaj je prihajal mladi Prešeren, da bi obiskal strica Muhovca.

Spominska plošča na župnišču na Kopanju

Še zelo mlad — komaj sedem let mu je bilo — je Prešeren zapustil Vrbo in dom. Bilo je leta 1807, ko ga je uka želja, goljfiga kača, speljala v svet. Poslej ni nikoli več živel doma, razen na vakancah. Kaže, da je bil pesnik matere ljubezni bolj malo deležen. Morda zato ni v njegovih Poezijah nobene pesmi o materi...

Na Kopanju, k staremu stricu Jožefu Prešernu, je fantiča peljal oče Šimen. »Sedaj imam tri fante, vseh treh ne morem doma imeti. Bom pa Franceta h gospodu stricu peljal na Kopanj,« se spominja Lenka, da so nekega dne oče tako odločili.

Le kako sta od Vrbe prek Ljubljane do Kopanja potovala, oče in sin? Pešačila najbrž nista, saj droben fantič tako dolge poti ne bi zmogel.

Kamnita miza pod lipo na Kopanju — stare lipe ni več... Tu je stric Jožef Prešeren učil svojega nečaka prvih pismenk.

Stari stric Jožef je svojega pranečaka dve ali tri leta sam učil branja, pisanja in računanja, morda tudi nemščine. Potem pa je desetletni fantič moral v ribniško normalko kar za dve šolski leti 1810/11 in 1811/12. In k tujim ljudem...

Pripravljen za vstop v latinske šole ja nastopil novo pot: od Ribnice do Ljubljane. Od tu je v prostih dneh, posebno v šolskih počitnicah, obiskoval strice-duhovnike: Jakoba Prešerna v Borovnici, Franca Prešerna na Savi pri Litiji in starega strica Antona Muhovca na Polzeli v Savinjski dolini. — Ohranjeno je sporočilo, da se je razboriti gimnazijec Frence rad vozil tudi s čolnom po barjanskih vodah pri Borovnici. Nekoč sta se z bratom Jurijem celo podala z brodarji od Bistre pri Vrhniku in po Ljubljani ter Savi do strica Franca, ki je bil v letih 1814 do 1824 kurat na Savi pri Litiji. Od strica Jakoba do strica Franca!

Po končanih ljubljanskih latinskih šolah je bilo treba potovati na Dunaj, na univerzo. Po nejasnih sporočilih pesnikove sestre Lenke je Frence kdajpakaj tudi z Dunaja prišel domov, na vakance. Kaj več ne vemo, niti ne, kako je potoval. Pač pa vemo za njegovo pot z Dunaja na Moravsko, kamor ga je povabil grof Dubsky na svojo graščino v bližini Lysic pri Brnu. Tu se je — po vsem sodeč — pesniku utrnila misel na

Spominska plošča v Ribnici na Dolenjskem

Judovsko dekle. Kajti »moravski trg Lesce« ni nič drugega kot kraj Lysice na Moravskem! Podobnost Lesce — Lysice je očitna. V gosteh pri Dubskvih je bil Prešeren v poletju 1828 — torej že po končanih dunajskih študijah.

Potem se je mladi doktor prava ustalil v Ljubljani, sprva resda v zastojarski državni službi. — Kot Crobathov odvetniški koncipient pa je že kdajpakaj utegnil na to ali ono stran, na obiske k stricem ali k prijateljem. Pa tudi nekaj službenih poti je Prešeren napravil in zastopal svojega šefa.

No, vmes je bilo še potovanje iz Ljubljane v Celovec. To pot pa prav gotovo že s pošto kočijo — kajti doktor Prešeren je šel tjakaj, da bi se pripravil za sodniške in odvetniške izpite. In postal čimprej sam svoj gospod.

V drugi polovici leta 1833 je Prešeren spet v Ljubljani, spet v pisarnici doktorja Crobatha. V teh letih — do odselitve v Kranj leta 1846 — je bil Prešeren vsaj dvakrat pri bratu Juriju v Šentropretu na Koroškem. Da bi obiskal materin grob...

Na eni od Prešernovih poti iz Ljubljane na Skaručno k stricu Francu je Prešerna spremljala Ana Jelovšek (s svojimi bolnimi očmi — na Skaručni pa so imeli v glavnem oltarju sveto Lucijo, priprošnjo očesno bolnih...).

Vsaj ena od Prešernovih poti (spremljal ga je Miha Kastelic) na Vir pri Domžalah in v Moravče je izpričana. Kar najbolj s pesnikovim posvetilom Krsta virskemu krčmarju:

Gospodu Smuku.

Naj shtejajo vsi drugi dnár.
Sa vino pévz da pésem v dár.

Dr. Presherin

Frančišek Smuk, p. d. Vodopivec, je bil v času pesnikovega potovanja skozi Vir ne le ugleden gostilničar, pač pa tudi vaški oberrihtar!

— — —

Ko priznavamo Prešernu, da je bil kar spešen in očitno radoživ popotnik — pa se nam vidi skoro neumljivo dejstvo, da pesnik v svojem življenju do morja nikoli ni prišel... Pa sta kljub temu tako lepi njegovi »morski« pesnitvi Mornar in Ribič!

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko Glasa urejajo: Jože Bohinc, Benjamin Gracer, Janko Krek, Andrej Pavlovec (likovna umetnost, umetnostna zgodovina, arhitektura, urbanizem), France Pibernik (leposlovje, literarna zgodovina), Niko Rupel, Janez Šter, Albin Učakar (odg. urednik), Črtomir Zorec (kulturna zgodovina), Olga Zupan (zgodovina, arheologija, etnologija, spomeniško varstvo).